

Lars-Stina och Stug-Lovisa
De kloka gummorna i Yxtjärnshöjden
 Torgny Låås

Inledning

Under min barndom fick jag ofta höra om gamle "Lås-Per" (Per Persson Lås 1849-1927) och hans synskhet. Hur han förutsade var de döda i Vansbro skulle hamna, dvs var kyrkogården skulle komma att anläggas, liksom hur han varslade i förväg om dödsfall. Jag sög åt mig berättelserna, men reflekterade i övrigt inte så mycket, men undrade ändå varifrån han fått sin "förmåga". Varifrån den eventuella förmågan kommit har jag ännu inget svar på, men varifrån han fick sin inspiration framstår numera helt klart. Per Persson Lås växte upp i Lövåsen, den lilla nu helt utdöda finnmarksbyn ca 2 km rakt norr om Älvsjöhyttan i östra Värmlands finnmarker. Som ung nygift vuxen flyttade han 1871 ett litet stycke nordväst, till Fagerberget för arbete i gruvan, där han skulle komma att leva större delen av sitt vuxna liv. Med i flytten fanns den unga hustrun Lovisa Abrahamsdotter Pärllström från det likaledes närbelägna Yxtjärnshöjden. Vid flytten 1871 var trakten runt Yxtjärnshöjden redan etablerad som något av ett ockult centrum i östra Värmlands finnmarker.

I Fagerberget bodde trollkarlen "Erik Luksa" (Erik Eriksson Luxa, 1797-1880). På trakten fanns också "Troll-Per", Per Jernberg, men framför allt fanns där i Yxsjöhöjden (Kirveslampi) "trollkonan" Lars-Stina (1791-1872), som efter sin död skulle efterträdas av dottern Stug-Lovisa. Lars-Stina var mormor till Pers hustru Lovisa och hustruns namne, Stug-Lovisa, hustruns moster. Givetvis var Lås-Pers hela uppväxt och ungdom-mannaålder präglad av dessa kvinnors närvaro och verksamhet! I fantasin kan vi föreställa oss hur dessa finnättlingar experimenterade med salvor och dekokter samtidigt som de impregnerade varandra med legender och besvärjelser och andra ramsor.

Jag kommer här att behandla släktens kloka gummor, Lars-Stina och Stug-Lovisa, som nog också är mera kända än sina manliga kolleger, som dock för ordningens skull bör omnämnas.

Lovisa Abrahamsdotter Perlström (1848-1921) och maken Per Persson Lås (1849-1927) vid hemmet i Vansbro dit familjen flyttade 1898.

Samtidigt som Stina fullgjorde alla sina förpliktelser i en, med sina mått mätt, framgångsrik torparfamilj lyckades hon alltså, trots överhetens varningar, etablera sig som framstående "klok gumma/trollpacka/trollkärning" Vid den tiden var det nämligen knappast någon som *inte* trodde på "trolldomen", däremot ansågs den vara ett djävulens verk och fördömdes kraftigt av prästerskapet (med stöd av Bibeln, som inte heller ifrågasätter företeelsen.)

Lars-Stina verkar ha varit känd över större delen av den mellansvenska finnmarken och även utanför med "patienter" ända från Norge. Även i de östra delarna av finnmarken har hon tydligen varit känd. I sina memoarer skriver Adolf Andersson (författaren/poeten Dan Anderssons far) om sin mor, Anna Stina Knas, som vid ett tillfälle blev ombedd av grannar att ta sig till "kloka gumman i Yxtjärn" för hjälp åt en granne som fått ont i en hand². Efter att han haft våldsamma smärtor en hel natt gick hans anhöriga på morgonen och bad Anna Knas att ta sig till Yxtjärn för hjälp. Efter mycken samvetsvanda ger hon sig iväg. Anna var ju också strängt religiös och hela det religiösa etablissemanget fördömde kraftigt allt samröre med verksamhet av Lars-Stinas typ. Att sedan till fots (någon annan möjlighet fanns ju inte) ta sig från Brännjärn i Grangärdes finnmark där hon bodde till Yxtjärn i Gåsborns finnmarker är en imponerande bedrift i sig. Fågelvägen är sträckan ca 32 km och inte ens i dag finns någon naturlig väg mellan de två orterna. Hon måste ha sick-sackat sig fram på de gångstigar som säkert fanns mellan gårdar och byar längs vägen. Den verkliga sträckan måste ha uppgått till över 4 mil i bitvis hård och oländig terräng med såväl berg som myrmarker.

Adolf beskriver också hur modern berättat att hon efter vägen blir varnad för samröre med "trollpackan" i Yxtjärn och uppmanad att vända om. Men hon hade ju lovat....

Dagen efter skulle hon ju sedan hem samma väg!

Hur det gick med handen förtäljer inte Adolf, men tron på Lars-Stinas förmåga måste ändå ha funnits kvar för Anna Knas sökte hjälp minst en gång till i Yxtjärn (för makens räkning).

I kapitlet "Uvmarker och gammelskog" i boken "Jaktminnen från Dalarnas finnskogar" av Viktor Gustafsson kan man läsa hur Viktor med hjälp av spår i nysnön förföljer en räv och så småningom kommer in över värmlandsgränsen³. Viktor skriver: *"..Uj! det börjar bli varmt, fastän jag går bitvis mellan språngmarchen; men snart ska vi väl träffas. Se här har han gått förbi Trolltallen med de farliga gubbansigtena på. Tänk att hvarken Lars Jonsson eller drängen tordes hugga ned den tallen då de hade milan här bredvid, men de sade att det skulle vara bölder insatta der. Och fåglarne vete hur det var härmed, men nog var det underligt att Johan skulle få en böld i nacken då vi under vallgången sökt baxa hvarandra på tallen och jag sist lyckades få honom dit. Ansigtena voro alltjämt lika svarta och fula. Sonen till trollkärningen i Yxtjärn skulle fordom huggit ut dem och skulle de nog föreställa själfva Gubben Griner, fastän utan horn."*

Viktor Gustafsson föddes 1857, så händelsen bör ha ägt rum på 1880-90-talet någon gång

Varifrån Stina fått sina kunskaper är oklart, men såväl hennes diagnoser som de behandlingsmetoder hon föreskriver visar på tydligt östslaviskt ursprung och måste ha kommit till trakten med de första skogsfinnska koloniserarna under 15- och 1600-talet och sedan förmedlats generation efter generation.

Genom sin förmåga blev hon känd över hela den mellansvenska finnmarken med "patienter" ända från Norge. Hon spådde i brännvin. Brännvinet hanterade hon på vinden, där det alltid uppstod ett förfärligt dunder och oväsen, när hon med brännvinets hjälp utforskade det fördolda. Att hon ibland lyckades spå rätt, förstod grannarna därav att de ej sällan såg samma personer komma tillbaka flera gånger.

² Nils Holmdahl "Adolf Andersson :Dan Anderssons far". Zinderman 1982.

³ Viktor Gustafsson "Jaktminnen från Dalarnas finnskogar", sid 55.

"Gubbansiktet" som Viktor Gustafsson hade sådan respekt för kallades "Mieskuva" och användes i skogsfinsk magi, både den svarta och den vita. Med hjälp av lämpliga ritualer och besvärjelser kunde ansikten användas såväl för hjälp mot bölder och andra åkommor i ansiktet som för att anvisa var en "på-satt" åkomma skulle drabba någon ovän som man ville straffa eller hämnas på.

(Oklart om mieskuvorna vid Yxtjärnshöjden användes av moder Lars-Stina eller dottern Stug-Lovisa eller ev. båda och Viktor Gustafssons berättelse ger ingen tydlig vägledning. Fotot visar en modern replika på finnigården Rikkenstorp)

I Folkminnesarkivet i Uppsala finns också åtskilliga berättelser om Stinas verksamhet bevarade.

Så här berättade t.ex. Nils Magnusson i Mossen på Ekhöjden (i Bosjötrakten) hur Lars-Stina botade hans bror, Karl Magnusson⁴:

"Bror min, Karl Magnussa i Koltorp var mycket sjuk. Läkare hade rådfrågats och ordinerats medicin åt den sjuke, men medicinen åstadkom ingen bättring. Vi hade nog hört talas om gumman i Yxtjärn, och att hon kunde bota nästan alla sjukdomar, men vägen till henne var lång och besvärlig. Ett bud, som vi sänt gumman för att skaffa bot åt den sjuke, hade kommit hem med lika oduglig medicin som den läkaren skrivit ut. Trots detta beslöto vi att fråga henne till råds ännu en gång. Jag fick uppdraget att leta mig fram till hennes bostad längs de gångstigar, som ledde från Ekhöjden till Yxtjärn.

En söndagsmorgon tog jag på mig mina bästa kläder och begav mig iväg. Kommen i närheten av gummans bostad, gick jag fram till en stuga för att få exakt reda på var denna låg. En person som stod på förstubron tillfrågades – han slog igen dörren mitt för näsan på mig. Det blev svaret. Efter ytterligare en stunds vandring mötte jag en karl, som jag sporde om vägen till gumman. Denne varnade mig för att ha några affärer med henne, ty sade han, hon är släkt med f-n. Då han emellertid fick höra att jag var ute för att söka bot åt en sjuk, upplyste han mig om vägen dit.

Efter denna beskrivning kom jag så småningom fram till gummans stuga. På gården gick en kolsvart höna. Det var allt liv som var synligt. Köksdörren stod emellertid uppe på en glänt, varför jag klev in där, men någon människa fanns inte i köket. Jag gick då ut och satte mig på backen. Där kom jag att tänka på att gumman kanske fanns i ladugården. Väl inkommen i ladugårdsskjulet mötte jag henne. "God dag" sa hon, innan jag hann hälsa. "Du kommer för att få bot åt bror din. Det är allt i grevens tid, ty jag hör redan kyrkklockorna ringa. Budet, som ni skickade mig förut, det var allt en slarver det. Han söp sig full och gick av vägen för sina behovs skull, utan att först ställa från sig medicinen. Det var orsaken till att medicinen ej hjälpte."

⁴ Värmlänningen 1932 nr 19, sid 5 "Yxtjärnsskärningen: En finnigumma som botade sjuka genom trolldom", signaturen A.K.

Jag svarade: "Kan ni göra något för att hjälpa bror min, så lär vara snäll och göra det."

Gumman sade nu, att vi skulle gå in, så fingo vi se, om något kunde uträttas.

Jag undfägnades med kaffe och blev bjuden att ligga i stugan över natten. Sedan jag ätit av min medhavda matsäck, lade jag mig på en sittsoffa i köket. Gumman hade sin liggplats i kammaren. Någon sömn kunde det inte bli tal om, ty så fort det mörknade började ett förskräckligt oväsen uppe på vinden. Det smattrade och brakade. En gång gick jag upp i vindstrappan och tittade mig omkring, men intet syntes. Natten förblev sömlös för mig.

På morgonen frågade mig gumman, hur jag sovit. Jag svarade, att jag sovit tämligen bra. – Nu var tiden inne för att gumman skulle göra i ordning medicin åt den sjuke. Hon frågade mig därför, om jag hade något brännvin. Sedan hon fått det halvstop brännvin jag medförde, gick hon upp på vinden. Där muttrade hon och läste samt hällde ur olika flaskor. Slutligen kom hon ner med en hel literbutelj, fylld med en vattenklar vätska. "Ge den sjuke av detta," sa hon, "men kom ihåg att ställa buteljen från dig, om du behöver gå av vägen. Jag lovade det, tackade för nattlogiet och begav mig iväg hemåt.

När jag kom hem var det synnerligen dåligt med Karl Magnussa. Han hade inte ätit något på flera dagar och hans mun var krampaktigt tillsluten. För att få i honom gummans medicin, nödgades vi bryta upp hans mun. Så snart han emellertid fått några skedar medicin i sig, föll han i en djup och lugn sömn. När han dagen därpå vaknade upp, var han frisk. Om det var gummans medicin, som åstadkom detta, eller om han blev bra ändå, inte vet jag.

Om gumman i Yxtjärn har jag av andra personer hört, att när hon var död och auktionen skulle hållas på hennes kvarlåtenskap, var det ingen som vågade ropa in hennes kläder, ty förste inroparen märkte till sin fasa, att prassel och oväsen hördes från paltorna. Med korna var det ändå värre. När de efter inropet skulle ledas bort, spelades valser som det tycktes från deras horn. Auktionen fick därför avbrytas, och prästen tillkallades enligt berättelsen. Denne blev så övertygad om övernaturliga krafters spel, att han läste böner över kvarlåtenskapen. Efter detta skulle trolltyget ha upphört. Säggen ger även en naturlig förklaring av mystiken kring auktionen. På senare tid hade gumman skaffat sig en dräng, som var buktalare, och denne var med på auktionen och tyckte, att det var roligt att driva gäck med auktionsmenigheten. Han hade tydligen väl spelat sin roll."

Att en buktalare varit framme kan nog mycket väl vara sant, men knappast att det var Stinas dräng. Hon var vid sin död sedan makens död 6 år tidigare, inhyses boende i en liten undantagsstuga tillsammans med tvillingdöttrarna Lovisa och Johanna och Lovisas "oäkta" son August, samt döda dottern Annas tre barn. I stugan bodde ytterligare en kvinna med "oäkta" barn. Hon hade knappast behov av någon dräng och som inhyses i den lilla undantagsstugan ägde hon knappast heller några kor. Kanske har händelsen faktiskt ägt rum, men inte vid auktion efter Stinas död utan efter makens!?

Om hur Stina botade personer som blivit utsatta för "fastevärk" har sagesmannen Gustav Lundberg berättat ett par episoder⁵.

En gång blev Gustavs son August utsatt för ful- eller fastevärk när han var pojke. "August var då så pass växt, att han var med och hjälpte till att tjöra in milor. En kväll när han for hem med hästen så slant han ner i en bäck som han måste över och blev även han väldigt rädd. Straxt efteråt fick han värk i den ena fotleden, å värken gav sig ej hur de än ordnade å gjorde på alla tänkbara sätt. Det fortgick på detta sätt i flera veckor, men så blev Lundberg underrättad om att han skulle gå sjelv eller sända någon till "slug käringa" i Yxkärn, för att hon kunde bota och ta bort fastenvärk. Yxkärn ligger i Gåsborns socken i Värmland och gränsar mot Säfsnäs på sydvästra hållet. Gumman hett Stina, men allmänt sades "slug käringa" i Yxkärn. Till henne sände Lundberg en av sina döttrar och ett kvarter brännvin

⁵ Slugkäringa i Yxtjärn. R-E Eriksson, Tyfors 1923 Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala

måste hon ha med sig, för det skulle Stina ha i vilket hon medelst sina hemliga konster kunde se hur sjukdomen eller värken åstadkommits. Stina ordnade till med vatten i en butelj som budet fick med sig hem och sade: Med detta vatten skall ni tvätta pojken fot, å sedan hålla vattnet som är kvar tillbaka i buteljen samt gå med den till bäcken och även till samma plats där pojken slant ner, ty där fick han värken när han ramlade i och blev rädd. Buteljen med vattnet skall den som går till bäcken kasta i vattnet och säga: "Tag det här å värk i, å låt pojken vara". Men när detta är gjort skall ni gå direkt hem å inte får ni titta Er tillbaka en enda gång. Käringen sade också, att så många veckor som värken varit innan de sökte bot, lika lång tid går det om innan den upphör. De gjorde enligt den sluga Yxkärnskäringens ordination och det slog verkligen in. Efter den sagda tiden upphörde det onda och pojken förbättrades så småningom undan för undan och blev bra, sade Gustav Lundberg.

En annan gång hade en granne till Gustav Lundberg, Jakob Ek som var skogshuggare, råkat ut och fastnat för fulvärk inhugget i ett träd. "En sommar fick Ek lika som små bölder på båda händerna och dessa gick sönder å så blev det sår, ur vilka det utrann var. Ek försökte med alla till buds stående läkemedel, men ingenting hjälpte så han kunde inte reda sig eller uträtta någonting. Men till sist tog han ett kvarter bränvin i fickan och knallade iväg till Stina i Yxkärn. Hon tog bränvinet å i ensamhet med sig sjelv hade hon sitt hemlighetsfulla mixer med det. Men så gick hon helt resolut fram till Ek och frågade honom om han kunde påminna sig ha huggit ner något egendomligt krokigt träd som lutade och så a. s. hängde ut över en bäck å om han gav märke till och såg något gammalt yxhugg i detsamma. Ek kom väl ihåg att han huggit ner ett sådant träd och även platsen där trädet stod. Där har du fått ditt onda ifrån sade Stina, å yxhuggen du såg visade att ful- eller fastenvärk huggits in i trädet. Men träffar du på flera sådana gamla träd med gamla yxhugg i, så skall jag lära dig, att först skall du spotta 3 ggr i det gamla yxhugget sedan kan du gott hugga ner trädet, å jag ansvarar för att du får aldrig ont eller lida men av det som huggits in. Ty just i sådana träd har någon huggit in ful- eller fastenvärk sade Stina. Jakob Ek fick också vatten i en butelj som han tvättade händerna med och efter en tid var han bra och arbetsduglig igen."

Stug-Lovisa

Lovisa Larsdotter "Stug-Lovisa" eller "Lars-Lovisa" (1829-1905)

Klok gumma i Yxtjärnshöjden

(Författarens ff mm syster)

Lovisa Larsdotter växte upp tillsammans med tvillingsystern Johanna som ett av 7 syskon i småbrukartorpet i Yxtjärnshöjden. Någon gång i hennes barndom eller tidiga ungdom börjar Mamma "Lars-Stina" bli känd som klok gumma, "slugkärring". I 18-årsåldern lämnar Lovisa hemmet för olika pigtjänster i närbelägna byar. Under tjänst hos torparen Per Andersson i Norra Siksjön blir hon gravid med en icke namngiven man. På hösten 1865 flyttar hon tillbaka Yxtjärn och mamma Lars-Stina, som nu sedan ett år är änka och sannolikt redan flyttat till undantagsstugan i södra änden av Yxtjärnshöjdsmanen. I januari 1866 föder hon där sonen August.

Tvillingsystern Johanna får också i 18-årsåldern ge sig av till olika pigtjänster i trakten och har också oturen att bli gravid med icke namngiven fader. Hon föder 1862 en dotter, Amanda, som dock får leva bara ett drygt år. När sedan deras äldre syster Annas 3 minderåriga barn blir föräldralösa i dagkarlstorpet "Asien" lämnar Johanna 1868 sina pigtjänster för att ta hand om dem samtidigt som barnens 20-åriga storasyster Lovisa (författarens ff m) lämnar barndomshemmet Asien för pigtjänst i Lövåsen. Efter 3 år med systemens 3 barn i torpet Asien ansluter även Johanna 1871 till undantagsstugan för inhysesshjonen i Yxtjärnshöjden.

År 1871 bodde alltså inte mindre än 9 personer i den lilla stugan, som knappast kan ha rymt mer än ett rum. Trängseln lär ändå ha lättat något när gamla Lars-Stina avlider 1872 och Annas äldste son Johan Perlström redan som 15-åring lämnar hemmet för drängtjänster.

Av inhysesshjonens stuga i Yxtjärnshöjden återstår nu (2018) bara en hög ruttnande timmer på ett igenväxande hygge. (Foto 2010)

Lovisa fick alltså 7 år tillsammans med mamma Lars-Stina då hon kunde få utbildning i moderns alla ockulta kunskaper. Hon bör därför ha varit väl rustad att ta över verksamheten efter moderns död.

Några uppgifter om att tvillingsystern Johanna på något sätt skulle ha deltagit i verksamheten har inte hittats. Kanske kunde man ändå ibland under vissa omständigheter ha utnyttjat sin likhet? Kanske var det i själva verket Johanna som en del sökande mötte?

Liksom beträffande modern Lars-Stina finns en hel del vittnesmål om Stug-Lovisas verksamhet bevarade. Så här berättade t.ex. Erika Söder om "trollkunniga Lars-Lovisa":⁶ *"Lars-Lovisa i Gåsborn var trollkärning. Lovisa levde till för 4/5 år sedan. (dog 1905 vid 76 års ålder, min anm) Omkr. 75 år då hon dog. Hon fick förmågan därutav, att hon drack spadet av en visdomsorm som barn. Hon hade konstiga ögon. Dom såg farliga ut, och man*

⁶ Erika Söder 1921, V:a Löffall Kopparberg. (Original i Kopparbergs Hembygdsförening)

kunde inte titta in i dem. Om man ville bli hjälpt av henne, skulle man ta med sig brännvin, som man fick tillbaka sedan hon gjort sina konst. Brännvinet skulle sedan smörjas med eller också skulle man kasta buteljen över vänstra axeln på det ställe, där man fick sjukdomen en kväll efter solnedgången. Hon brukade ta brännvinsbuteljen med sig och gå upp på vinden. Där blev ett rysligt oväsen Ingen vet, vad hon gjorde, men när hon kom ned, visste hon en hel del.

En gubbe var dit, och bad henne taga reda på en ulltjuv. De hade mistat ull vid gården. När Lars-Lovisa kom ned från vinden, talade hon på pricken om, hur hans gård såg ut, och att ullen låg under några bräder i ladugårdssvalen. Det stämde alldeles. Pigan var tjuven."

Om "Gubben Lind från Säfsen berättar hon så här: "En man hade mist sin plånbok, då han var ute och åkte en vinter. Han gick till Lars-Lovisa och bad henne taga reda på den. Hon sade sig icke kunna göra något åt saken, så länge det var is på sjön. Han fick lov att vänta, tills det vart öppet vatten. Hon kunde inte göra igen borttappat gods på vintern. Gubben vart ängslig, ty han trodde, att han möjligen kunde ha tappat plånboken på sjön. Den var i alla fall stulen, och när tjuven fick höra, att man vänt sig till Lars-Lovisa, återställde han pengarna i smyg. Så fruktad var hon."

I Örebro-Kuriren kunde man 1937 läsa följande artikel av en icke namngiven författare:⁷

"Stug-Lovisa från finnskogen

Långt borta från all ära och redlighet ligger i Gåsborns socken en liten by, Yxtjärnshöjden, med ett femtal gårdar, grå, eländiga kåkar, vilka någon gång för länge sedan upptimrats av inflyttade finnar. Här uppe levde ännu på 1900-talets första årtionde en kvinna kallad Stug-Lovisa, vilken i stora delar av Värmland var känd som fjärrskåderska.

Lovisa var en liten kvinna med underliga, nästan vita ögon. Hon var ofta i mina morföräldrars hem, och det är från denna tid jag nedskrivit denna historia, berättar en signatur i en tidning.

Att hon hade ett sjätte sinne och besatt någonting utanför vanliga människors uppfattningsförmåga är ett faktum, som än i denna dag kan intygas av de många, ännu levande, som minns henne.

Till hennes stuga kommo finnskogarnas befolkning för att få råd och hjälp i olika angelägenheter. Än ville de ha reda på kor som kommit bort på betet. Än var det människors sjukdomar, stölder eller något annat besöken gällde. Den besökande måste dock alltid ha en butelj brännvin med, vilket Lovisa i ensamhet tog med upp på vinden.

Vad hon där gjorde med brännvinet vet ingen. När hon kom ner, var det orört, men hon kunde då i minsta detalj utpeka saker och ting. Det hände sig en natt att en av torparna uppe i skogen blev bestulen på potatis. Hustrun gjorde då i denna angelägenhet ett besök hos Lovisa, som i brännvinet visade konturerna av en man, för övrigt en granne. Figuren syntes klart och tydligt. Men när hustrun tvivlade på om hennes man skulle tro på Lovisas förmåga eller ej, fick hon medtaga brännvinet hem, där konturerna hela vägen syntes tills torparen själv förvissat sig om densamma, varefter den försvann.

En dag blev man i mina morföräldrars hem bestulen på en kappsäck med kläder, mat och dylikt, bl. a. två huvuddukar av silke. Lovisa utpekade nu ej enbart tjuven, utan förutsade även att det ena klädet skulle återfås, men först om många år och på annan plats. Omkring fem-sex år senare, då arbetarpersonalen vid Älvsjöhyttans nedläggning överflyttades till Sikfors, blev

⁷ Örebro-Kuriren 12/1 1937 "Stug-Lovisa från finnskogen" (okänd författare)

en annan person bestulen på ett par strumpor. Denne gjorde rannsaking i en koffert, som tillhört den för stölden misstänkte, varvid han fann det för många år sedan stulna silkesklädet. En annan händelse kan berättas från mina morföräldrars hem. En kvinna i familjen blev svårt sjuk. Läkaren från Grythyttan tillkallades och senare en från Filipstad, men de kunde ingenting göra. En dag kom Lovisa in. Hon satte sig vid sängen. När hon setat en stund sa hon:

- En kväll för en tid sedan var du och sköljde kläder sent en kväll. När du gick hemåt tyckte du att en hund kom efter dig och blev rädd. Sjukdomen kommer sig av skrämsele. Men du blir snart bra.

Kvinnan erinrade sig vid Lovisas ord händelsen och var inom kort återställd.

En annan gång hände sig att en del kläder som upphängts till tork kom bort. Lovisa meddelade att kläderna skulle komma tillbaka en natt inom kort.

- Tjuven vågar ej ha dem, sa hon. Men då ska ni få se vad sotfläckar det finns på dem. Detta slog också in.

En gång ville hon märka en tjuv genom att sätta en knöl eller ett horn i pannan. Märkvärdigt nog fick en person detta märke på en enda natt. Detta märke följde honom genom hela livet, tills han för sju år sedan avled.

Om Lovisas förmåga och varifrån hon fått densamma gå många sägner. Enligt en av dem skulle hon i barndomen smakat på en soppa, som hennes moder kokat och vilkens ingrediens var en vit orm. Efter folktron fick den människa, som först åt spadet eller smakade på köttet av vit orm, som kokats, förmåga att se och kunna mera än andra. Huru därmed förhåller sig, låter jag vara osagt.

Faktum är att Lovisa åtnjöt stort förtroende och popularitet, och hennes rykte sträckte sig för varje år allt längre. Till hennes stuga i Yxtjärnshöjden sökte sig såväl herrskap från Karlstad och Filipstad, som bönder från finnskogarna, vilka kommo för sina giktbrutna ryggar. Hon tog sällan betalt för sin hjälp. Ville man ge henne något, tog hon emot det, men själv begärde hon intet. Hon hade kunnat bli stormrik, om hon velat, men hon hjälpte ej för pengar.

Befolkningen tjänade så mycket mer. De ansågo henne för sin goda genius. Mången önskar än i dag att hon skulle leva. Nu är hon död, sedan mer än 30 år och begravnen på Gåsborns kyrkogård. "

I Bergslagen i Ord och Bild nr 11⁸ finns i stort sett samma artikel som ovan, men med vissa modifieringar och tillägg: Kvinnan som blev sjuk efter att ha blivit skrämnd av en hund uppges här ha haft en "förkomma", dvs. en ådragen sjukdom, i form av bröstvärk, som Lovisa botade med en talgliknande salva. I BoB-versionen finns också uppgifter om hur Lovisa botade fattiga torparens kor som blivit "förgjorda", eller "trollsatta", så att korna blev sjuka, mjölkade blod eller fått något annat problem, genom illvilliga grannars onda öga eller på annat sätt. Ordinationen var att ta tillvara mjölken och hålla den i ett pinnhål i marken (dvs ett hål för hässjeuppsättning) och sedan slå i pinnstören så kraftigt att mjölken skvätte omkring. Trolldomen blev då bruten och kon snart bra igen.

Den siste "botaren" på Hällefors finnmarker Helge Andersson i Lilla Tomsjön berättar följande om sin farfar Anders Gustaf Andersson kallad "Tomsjöprästen", som själv ansågs kunna en hel del.⁹

"Första gången han (Helge Anderssons farfar, min anm) uppsökte gumman i Yxtjärn, så var det för att få bot för sina bölder, som täckte hela ryggen. Hon bad honom skaffa fram ett

⁸ Bergslagen i Ord och Bild 1947-11. Vinter 47-48, sid 19. "Stug-Lovisa" Uppteckning från Gåsborn, sign H:son

⁹ Helge Andersson i Lilla Tomsjön Nedtecknat av Lars-Olof Herou 1981. Utdrag från artikel i Finnmarken förr och nu 2008:

kvarter brännvin. Därefter tog hon en fläksvål och doppade i brännvinet, för att sedan flera gånger "sula" med den över ryggen. Det uprepades flera gånger och sedan fick han dricka ur det blod- och varblandade brännvinet och till slut skulle fläksvålen grävas ned utan någon beröring.

På hemvägen började det redan släppa efter och på natten låg farfar på ryggen för första gången på flera år.

"Efter då hadd han int så myck som e kvischel i hel sitt liv å han va 97 år när han dödd".

När farfar bodde vid Kortfallet och dottern Hanna var liten, så var han tvungen att söka hjälp för henne. Han blev tvungen att gå till kärringen i Yxtjärnshöjden igen. När han kom dit så visste hon precis varför han kommit dit och hur det såg ut där han bodde. Hon sade till honom att han skulle plocka en sten från hustaket och en från smedjetaket. Han skulle lägga stenarna i varsitt kärl, hetta upp dem tills de glödde och sedan hälla vatten på dem. Barnet skulle placeras i en så och sedan skulle vattnet från den sten som fräste mest hällas över henne. Det var stenen från smedjetaket som fräste mest, men han fick absolut inte titta åt det ställe där stenen var tagen. Det var det värst av allt eftersom smedjetaket syntes genom fönstret. Han löste det genom att hänga upp ett lakan för fönstret. Behandlingen skulle upprepas tre gånger och sedan skulle vattnet hällas ut i hålet efter en "pinnstör" som stått ute hela året. Sedan sattes stören försiktigt tillbaka så att inget vatten kom upp till ytan. Behandlingen lyckades och dottern Hanna sov sedan ordentligt om nätterna och levde till hon blev nästan 90 år."

Lovisa dör 1905 vid 76 års ålder som "inhyses fattighjon" och "spåqvinna". Någon dödsorsak är inte angiven.

Epilog

Det är lätt att i vår tid le åt dessa slugkärringars sjukdomsbeskrivningar och deras ordinationer, men vid tiden för deras verksamhet var inte heller den skolmedicinska vetenskapen särskilt mycket bättre. Kunskapen om bakterier som sjukdomsalstrare och hygienens betydelse bröt inte igenom förrän mot slutet av 1800-talet, dvs under våra gummors verksamhetstid. Tuberkelbakterien som orsakade dåtidens gissel tuberkulos, upptäcktes t.ex. 1882 av Robert Koch. Så, även om det hade funnits läkare också ute i de avlägsna finnmarkerna hade inte heller de haft möjlighet att ordinera särskilt verkningsfulla botemedel och mediciner. Skolmediciens vanligaste behandlingsmetod långt in på 1800-talet, åderlåtning (koppning) tog förmodligen livet av många fler än den botade. Metoden byggde på idén om de fyra kroppsvätskorna, blod, slem, gul galla och svart galla. Vid sjukdom trodde man att vätskorna hade kommit i obalans, något som kunde rättas till genom åderlåtning. Åderlåtning lär ha rekommenderats som behandlingsmetod i ett erkänt brittiskt läkarvetenskapligt verk så sent som 1923.

Det är viktigt att ha det historiska perspektivet klart för sig när man bedömer de forna s.k. klokas verksamhet. Om deras uppfattning om sjukdomar och deras uppkomst ter sig helt främmande för vår tid, så var inte den etablerade medicinska vetenskapen så mycket vederhäftigare!

Ett sammanfattande bokslut där man väger samman nytta och skada av de "klokas" respektive skolmedicinens verksamhet under den tiden skulle inte säkert utfalla till de "klokas" nackdel. I varje fall gjorde de "klokas" örter, salvor och ritualer säkert mindre skada än vissa av skolmedicinens ordinationer.

Och även om den skogsfinnska medicinska världsbilden i dag låter helt främmande och svårbegriplig för våra öron, behövde inte behandlingarna alltid ha varit verkningslösa. Bakom deras ordinationer fanns en mångtusenårig tradition och erfarenhet av användningen av salvor

och örter för olika åkommor som vi inte ska underskatta. Säkert var ordinationerna många gånger verksamma även mätta med dagens standard. Till detta kom en stark förstärkningseffekt genom de besvärjelser och ritualer som föreskrevs. Inte förrän på senare år har den etablerade läkarvetenskapen på allvar insett den oerhört starka effekten av det som tidigare litet föraktfullt kallats placebo. ("sockerpillerseffekt"). Komplicerade ritualer gav ju också en användbar nödutgång som inte äventyrade den klokes status: Om boten uteblev hade man missat någon detalj i den föreskrivna proceduren!

Säkert hade dessa gummor också utvecklat en stor förmåga att uppfatta och tolka sublima signaler som de flesta av oss andra mera normalt "känslomässigt tondöva" aldrig ens lägger märke till.

Att de enligt legenden inte tog betalt för sina tjänster stämmer nog också. Epitetet "utfattig" är återkommande i husförhörslängderna, åtminstone för Stug-Lovisa.

Rester av de gamla trollkvinnornas ordinationer överlevde dem själva som "huskurer" bland befolkningen, vissa kanske fortfarande finns kvar och används. Jag var själv i min barndom på 1950-talet med om att få en vårta på handen bortsatt med hjälp av en fläksvål. Min mor gned vårtan med fläksvålen och sedan hjälptes vi åt att gräva ned svålen bakom huset. Inom kort var vårtan borta!

Tack till Peter Hellström Lesjöfors för initierade uppgifter om de kloka gummorna, deras boende och förehavanden och kontakter med kollegerna, traktens "kloka gubbar".